

УДК 347.626

Микола Оприско,

канд. юрид. наук, асистент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка,
адвокат

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ДОГОВОРІВ ЩОДО РОЗПОРЯДЖЕННЯ СПІЛЬНИМ МАЙНОМ, УКЛАДЕНИХ БЕЗ ЗГОДИ ДРУГОГО З ПОДРУЖЖЯ

Стаття присвячена дослідженню проблем застосування судами України норм ст. 65 Сімейного кодексу України (далі – СК України) щодо порядку розпорядження спільним майном подружжя. Проаналізовано презумпцію згоди одного з подружжя під час здійснення операцій зі спільним майном другим із подружжя. Визначено коло правочинів, щодо яких презумпція згоди іншого з подружжя є безумовною, щодо яких презумпція може бути спростована та щодо яких презумпція відсутня, а згода іншого з подружжя повинна бути висловлена у письмовій формі з нотаріальним посвідченням. Досліджено способи захисту порушеного права того з подружжя, який не надавав згоди на розпорядження спільним майном, та умови їх застосування. Запропоновано рекомендації для вдосконалення судової практики вирішення спорів щодо досліджуваних правовідносин.

Ключові слова: спільна сумісна власність, розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, згода другого з подружжя, презумпція згоди іншого з подружжя, визнання недійсним договору.

Постановка проблеми. Одними з основних загальних засад цивільного законодавства є неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом, а також судовий захист цивільного права та інтересу (ст. 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1].

Разом із тим нещодавно висловлена правова позиція Верховного Суду України, яку почали активно застосовувати і суди нижчестоящих інстанцій у справах про визнання недійсними договорів, укладених одним із подружжя щодо розпорядження майном без згоди другого з подружжя, позбавляє співвласника майна можливості захистити своє порушене право власності та суперечить наведеній вище засаді цивільного законодавства. У зв'язку із цим вважаємо за необхідне внести пропозиції щодо вдосконалення застосування судами законодавчих положень про розпорядження майном, що перебуває у спільній сумісній власності.

Вирішення окреслених проблем і є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Статтею 63 СК України встановлено, що дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпорядження майном, що нале-

жить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними [2].

Відповідно до ст. 65 СК України дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою. Під час укладення договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Дружина, чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її, його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового.

Ю. С. Червоний на обґрунтування доцільності існування даного положення в СК України висловив думку, що дружина і чоловік у повсякденному житті вчиняють правочини, пов'язані з їхнім спільним майном, майже щодня, особливо ті, що передбачають придбання предметів споживання. За таких умов реалізація вимоги про висловлення одним із подружжя згоди на вчинення другим із них таких правочинів призвела б до надзвичайного ускладнення цивільного обороту. Однак зумовлена припущенням про єдність інтересів подружжя презумпція згоди одного з них при здійсненні операцій зі спільним

майном другим із подружжя не поширюється на укладення договорів, що потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна [3, с. 158].

На необхідності врахування особливого значення майна, яке передається за такого роду правочинами, та нотаріальному посвідченні згоди другого з подружжя на їх укладення наголошувала І. В. Жилінкова [4, с. 113].

Згідно з ч. 3 ст. 65 СК України для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово. Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, має бути нотаріально засвідчена.

На основі аналізу вказаної норми можна дійти висновку, що згода на укладення договору щодо спільного майна подружжя, який підлягає нотаріальному посвідченню, є правочин, який повинен бути вчиненим у тій же формі, що й сам правочин, – із дотриманням письмової форми та посвідченим нотаріально. Її відсутність є безумовною підставою для визнання договору недійсним.

Разом із тим Верховний Суд України у постанові від 7 жовтня 2015 року у справі № 6-1622цс15 дійшов такого висновку: «З аналізу зазначених норм закону у їх взаємозв'язку слід дійти висновку, що укладення одним із подружжя договору щодо розпорядження спільним майном без згоди другого з подружжя може бути підставою для визнання такого договору недійсним лише в тому разі, якщо судом буде встановлено, що той з подружжя, який уклав договір щодо спільного майна, та третя особа – контрагент за таким договором, діяли недобросовісно, зокрема, що третя особа знала чи за обставинами справи не могла не знати про те, що майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності, і що той з подружжя, який укладає договір, не отримав згоди на це другого з подружжя» [5].

Аналогічна правова позиція в подальшому була викладена у постанові Верховного Суду України від 27 січня 2016 року у справі № 6-1912цс15 [6], а потім підтримана Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ і активно застосовувана у справах такої категорії, зокрема в ухвалі від 30 травня 2016 року у справі № 197/1166/14-ц [7].

Якими нормами чинного цивільного чи сімейного законодавства керувався Верховний Суд України у виробленні зазначеної правової позиції, незрозуміло. Складається враження, що у ній відтворене положення

п. 2 ч. 2 ст. 35 Сімейного кодексу Російської Федерації, за яким угода, укладена одним із подружжя щодо розпорядження спільним майном подружжя, може бути визнана судом недійсною з мотивів відсутності згоди другого з подружжя лише за його вимогою і лише у разі, якщо доведено, що інша сторона в угоді знала або свідомо повинна була знати про незгоду другого з подружжя на здійснення даної угоди [8].

Водночас навіть у ч. 3 наведеної статті Сімейного кодексу Російської Федерації зазначено, що для укладення одним із подружжя угоди щодо розпорядження майном, права на яке підлягають державній реєстрації, угоди, для якої законом встановлено обов'язкову нотаріальну форму, або угоди, що підлягає обов'язковій державній реєстрації, необхідно отримати нотаріально засвідчену згоду другого з подружжя. Той із подружжя, чиєї нотаріально засвідченої згоди на вчинення зазначеної угоди не було отримано, вправі вимагати визнання угоди недійсною в судовому порядку протягом року з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про здійснення даної угоди [8].

Російський вчений О. В. Гутников, досліджуючи проблеми недійсності правочинів, дійшов висновку, що стосовно правочинів щодо розпорядження нерухомим майном, яке перебуває у спільній власності подружжя, а також правочинів, які потребують нотаріального посвідчення або державної реєстрації, в Сімейному кодексі Російської Федерації встановлені особливі правила. За відсутності такої згоди той із подружжя, чия згода не була отримана, має право вимагати визнання правочину недійсним, причому доказів того, що інша сторона в правочині знала чи завідомо повинна була знати про відсутність такої згоди, в даному випадку не потрібно [9, с. 395].

Ю. С. Червоний залежно від способу вираження волі одним із подружжя на вчинення договорів іншим із подружжя виділяв три види договорів із розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя: 1) дрібні побутові договори, на укладення яких категорично вважається наявною згода іншого з подружжя і ця згода не може бути спростована; 2) договори, які виходять за межі дрібних побутових договорів, щодо яких теж встановлена презумпція наявності згоди іншого з подружжя на розпорядження спільним майном, яка, однак, за наявності відповідних підстав може бути спростована, що має наслідком визнання недійсним договору; 3) договори, що вимагають нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договори про цінне майно,

для укладення яких згода іншого з подружжя має бути подана письмово, а на укладення договору, що вимагає нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, має бути нотаріально засвідчена. На думку автора, за відсутності такої прямо вираженої згоди другого з подружжя вказані договори за позовом другого з подружжя мають бути визнані недійсними [10, с. 123].

На нашу думку, в цьому контексті варто виділяти лише два види правочинів: дрібні побутові правочини, щодо яких діє неспростовна презумпція наявності згоди іншого з подружжя, і правочини, які виходять за межі дрібного побутового, згода іншого з подружжя на вчинення яких не презюмується, а повинна бути подана письмово, а для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації – нотаріально засвідчена.

Підставою для визнання недійсним договору щодо розпорядження спільним майном, укладеного одним із подружжя без згоди іншого, є сам факт відсутності згоди. Тому у справах такої категорії встановленню підлягає наявність або відсутність згоди іншого з подружжя на укладення оспорюваного договору, а не добросовісність сторони чи сторін такого договору.

Дискусійним також є питання щодо належного способу захисту порушеного права того з подружжя, який не надавав письмової нотаріально посвідченої згоди на розпорядження спільним майном.

З. В. Ромовською було висловлено позицію, що у разі відчуження одним із подружжя спільного майна без згоди другого з подружжя останній може витребувати майно у добросовісного набувача на тій підставі, що річ вибула з володіння власника не з його волі [11, с. 61]. Таку ж позицію зайняли Т. А. Ариванюк та О. В. Дзера [12, с. 138].

На уточнення наведеної позиції Ю. С. Червоний зазначив, що виндикаційний позов того з подружжя, який вважає, що спільне майно було відчужене без його згоди, може бути задоволений лише в тому разі, якщо він доведе цей факт, а також доведе, що відчужена річ належить подружжю на праві спільної сумісної власності, вибула з його володіння не з його волі, якщо набувач був добросовісним набувачем, який придбав майно за відплатним договором (ч. 1 ст. 388 ЦК України), або якщо набувач був безвідплатним добросовісним набувачем [10, с. 123].

Однак навіть наведене уточнення недостатньо чітко визначає підстави та умови застосування такого способу захисту, як витребування майна з чужого незаконного володіння, до досліджуваних правовідносин.

Справа в тому, що витребування майна з чужого незаконного володіння (виндикація) є речово-правовим способом захисту, умовою застосування якого є відсутність зобов'язальних відносин між сторонами. Із норми ч. 2 ст. 65 СК України вбачається, що звернутися до суду дружина або чоловік має право саме з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її, його згоди. На нашу думку, вибираючи спосіб захисту в такій категорії справ, слід керуватися правилами, встановленими в абз. 2-3 п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», згідно з якими норма частини першої статті 216 ЦК України не може застосовуватись як підстава позову про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину. У цьому разі майно може бути витребувано від особи, яка не є стороною недійсного правочину, шляхом подання виндикаційного позову, зокрема, від добросовісного набувача з підстав, передбачених частиною першою статті 388 ЦК України [13].

Тобто, якщо річ, відчужена одним із подружжя без згоди іншого, знаходиться в контрагента за договором, то необхідно визнавати такий договір недійсним та застосувати наслідок недійсності у вигляді повернення сторін у попередній стан. Якщо ж річ вже була відчужена контрагентом за первинним договором третій особі, то в такому разі необхідно заявляти вимогу про визнання недійсним первинного договору, на підставі якого річ вибула із володіння подружжя, та витребувати майно від останнього набувача. Межі виндикації, встановлені в ст. 388 ЦК України, в такому разі будуть дотримані, оскільки якщо буде доведено відсутність згоди на розпорядження майном, то воно вважатиметься таким, що вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

Висновки

По-перше, презумпція згоди одного з подружжя на вчинення другим із подружжя правочину щодо розпорядження майном, що є об'єктом їх спільної сумісної власності, поширюється лише на вчинення дрібних побутових правочинів і не поширюється на випадки розпорядження цінним майном та укладення договорів, які підлягають нотаріальному посвідченню і (або) державній реєстрації.

По-друге, у разі укладення одним із подружжя договору щодо розпорядження майном, що є об'єктом їхньої спільної сумісної власності, без згоди іншого з подружжя безумовною підставою визнання недійсним такого договору є сам факт відсутності згоди. Доведення тієї обставини, що той із подружжя, який уклад договір щодо спільного майна, та третя особа – контрагент за таким договором, діяли недобросовісно, зокрема, що третя особа знала чи за обставинами справи не могла не знати про те, що майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності, і що той із подружжя, який укладає договір, не отримав згоди на це другого з подружжя, не має правового значення для вирішення спору щодо дійсності такого договору.

По-третє, способом захисту порушеного права того з подружжя, без чієї згоди було відчужене майно, яке є об'єктом права спільної сумісної власності, має бути визнання недійсним договору, укладеного без відповідної згоди, і повернення сторін такого правочину у попередній стан. Витребування майна як способу захисту можливе лише у тому разі, коли набувач спірного майна за оспорюваним договором на момент звернення до суду вже відчужив це майно третій особі.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1467454189863271>.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

Статья посвящена исследованию проблем применения судами Украины норм ст. 65 Семейного кодекса Украины относительно порядка распоряжения общим имуществом супругов. Проанализирована презумпция согласия одного из супругов при осуществлении операций с общим имуществом вторым из супругов. Определен круг сделок, в отношении которых презумпция согласия другого супруга является безусловной, по которым презумпция может быть опровергнута и в отношении которых презумпция отсутствует, а согласие другого супруга должно быть выражено в письменной форме с нотариальным удостоверением. Исследованы способы защиты нарушенного права того из супругов, который не давал согласия на распоряжение общим имуществом, и условия их применения. Предложены рекомендации по совершенствованию судебной практики разрешения споров по рассматриваемым правоотношениям.

Ключевые слова: общая совместная собственность, распоряжение имуществом, которое является объектом права общей совместной собственности супругов, согласие второго из супругов, презумпция согласия другого супруга, признание недействительным договора.

This article is devoted to the problems of Ukrainian courts application of rules 65 of the Family Code of Ukraine on the procedure for disposal of the common property of spouses. The presumption of consent of a spouse in transactions with joint property by the other spouse is analyzed. The author defined the range of transactions for which the presumption of consent of the other spouse is absolute, for which the presumption can be rebutted and for which presumption is not applicable and consent of another spouse shall be expressed in writing and notarized. The ways to protect the violated rights of the spouse who did not give consent to the disposal of the common property and their conditions of use are studied. The author offered recommendations for improving judicial dispute resolution practice of studied problem.

Key words: common property, disposition of common property of spouses, consent of the other spouse, presumption of consent of the other spouse, annulment of the contract.

3. Сімейне право України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2004. – 400 с.

4. Сімейне право України : підручник / [Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.]; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 264 с.

5. Постанова Верховного Суду України від 7 жовтня 2015 року у справі № 6-1622цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52154069>.

6. Постанова Верховного Суду України від 27 січня 2016 року у справі № 6-1912цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55343355>.

7. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 травня 2016 року у справі № 197/1166/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58214300>.

8. Семейный кодекс Российской Федерации от 29.12.1995 № 223-ФЗ (ред. от 30.12.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/.

9. Гутников О. В. Недействительные сделки в гражданском праве (теория и практика оспаривания) / О. В. Гутников. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Статут, 2007. – 491 с.

10. Науково-практичний коментар Семейного кодексу України / [С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.]; за ред. Ю. С. Червоного. – К.; О.: Юрінком Інтер, 2008. – 504 с.

11. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве / З. В. Ромовская. – К., 1985.

12. Сімейне право України / за ред. В. С. Гопанчука. – К.: Істина, 2002.

13. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 року № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.